

KUTADGU BİLİG NEŞRİNDEKİ BİRKAÇ KELİME HAKKINDA

(Ayıñla- ve Tak)

ulsuz tüpsüz edgü birle ...

Erdem UÇAR*

Özet

Kutadgu Bilig'in neşredilmesinin üzerinden 70 yıl geçmiştir. Bu zaman zarfında neşir ve neşrin dizini hakkında yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri sunulmuştur. *Kutadgu Bilig*'in ilmî neşri 1947'de Reşit Rahmeti Arat tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu neşir, eserin üç yazmasına dayanmaktadır. Arat, uzun bir mesainin neticesinde *Kutadgu Bilig* metnini hazırlamayı başarmıştır. Arat'ın kendi neşri hakkındaki notlarının elimize ulaşmamış olması, bizler için büyük bir talihsizlik olmuştur. *Kutadgu Bilig*'deki problemlili her bir kelimenin açıklığa kavuşturulma çabası takdirle karşılanmalıdır. *Kutadgu Bilig* hakkında günümüze değin birçok araştırma ve monografi çalışması hazırlanmış, ancak bu araştırmaların çok az bir kısmı eserin metni ve nüshaları ile ilgili olmuştur. Makalede *Kutadgu Bilig* neşrindeki *ayıñla-* ve *taq* üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ayıñla-, Taq, Kutadgu Bilig Neşri, Kutadgu Bilig Dizini, Kutadgu Bilig'in Yazmaları.

ON SOME WORDS IN THE EDITION OF QUTADGU BILIG

(Ayıñla- and Tak)

Abstract

It has been over 70 years since *Qutadgu Bilig* was edited. During this time, many new readings and explanations have been presented about this edition and edition's index. The scholarly edition of *Qutadgu Bilig* was edited by Reşit Rahmeti Arat. This edition is based on three manuscripts of this work. Arat successfully prepared this edition after a long endeavour. It has been a great misfortune for us that Arat's notes about this edition cannot reach to us. It should be appreciated that each problematic reading is explained in this edition. A lot of research has been done and monographies have been written regarding *Qutadgu Bilig*, however, only few of these were about its original text and manuscripts. It will focus on *ayıñla-* and *taq* in this article.

Key Words: Ayıñla-, Taq, Qutadgu Bilig Edition, The Index Of Qutadgu Bilig, The Manuscripts of Qutadgu Bilig.

Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig neşri, Orta Türkçe sahasında yapılan en değerli neşirlerden biridir. Kendisi uzun bir müddet bu metin üzerinde çalışmış ve filologlara değerli bir metin ve metnin aktarmasını sunmayı başarmıştır.

KB'nin mevcut üç yazmasının eserin neşrine 'her zaman' sağlıklı katkılar sunmadığı görülmektedir. KB neşrinin yayınlanmasının üzerinden uzun bir zaman da geçmiştir. Bu geçen zaman diliminde Eski ve Orta Türkçe filolojisi epey gelişmiştir. Bu gelişim, KB metninin daha

* Doç. Dr., Prag / ÇEK CUMHURİYETİ, el-mek: merdemu@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0039-9619>

doğru oluşturulması, neşirdeki eksiklerin tamamlanması ve metnin doğru anlaşılması için bize büyük imkânlar sağlayabilmektedir. Bu imkânlarla dayanarak, KB neşirindeki iki kelime hakkındaki dikkatlerimizi paylaşmak istiyoruz.

1. Ayıñla-

Bu fiil, KB neşirinde sadece 4463. beyitte geçmektedir. Fiilin mevcudiyeti konusunda üç yazma da ittifak etmektedir. Krş. K 265/8, V 127/29 ve F 321/10. Dolayısıyla, fiilin KB'deki varlığının tartışmasız olduğu söylenebilir.

Fiilin geçtiği beyit şöyledir:

ayıñlamasunlar sini halk ara

atıñ artamasun munı keđ köre (Arat 1947: 4463 [s. 448])

Arat, *ayıñla-* fiilini 'kötülemek' (1959: 323) ile aktarmıştır. KB dizininde fiile şu anlamlar verilmiştir: 'kötülemek, küçük düşürmek, mahcup etmek' (Arat 1979: 46).

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (1972: 275a-b) ve *Drevnetyurkskiy Slovar'* (Nadelyayev vd. 1969: 29a-b), fiili 'kötülemek, karalamak, iftira etmek' anlamıyla kaydetmiştir.

Tezcan, mısradaki *ayıñla-* fiilinin anlamını Clauson gibi 'iftira etmek' olarak düşünmüştür (1981: 33).

Dankoff, beyti kelime kelime değil de, meâlen tercüme ettiği için fiile tam olarak hangi anlamı verdiğini bilmiyoruz. Krş. "lest you earn a bad name among the people" (1983: 185).

Fiilin yapısı ayıñ+la- şeklinde izah edilebilir, ancak Eski Türkçede **ayıñ* diye bir isim kökü/gövdesi şimdiye kadar tanıklanmamıştır. Aslında Uygurcada *ayıñla-* ile aynı anlama gelen *ayığla-* fiili mevcuttur. Krş. *ayığla-* 'aşağılamak, (bir kişiyi) kötülemek, hakaret etmek, iftira etmek' (Röhrborn 2010: 115-116) ve *ayığla-ş-* 'birbirini aşağılamak, birbirine hakaret etmek, küfretmek' (Röhrborn 2010: 115-116). Fiilin tabanı, Eski Türk yazıtlarında *anığ* şeklindedir ve Uygurcada karşımıza *ayığ* (< *ay-ığ < *ań-ığ) olarak çıkmaktadır. Krş. *ayığ* '1. talihsizlik, sıkıntı, fenalık, zarar; talihsiz, sıkıntılı, fena, zor, hoş olmayan; 2. günah, kötülük, günahkârlık, (Budizmde ruhsal anlamda) kirlilik, günahkâr, kötü, kirli; 3. dedikodu, söylenti, iftira' (Röhrborn 2017: 82-87).

Uygurcadaki *ayığ*'ın üzerine {+la-} ekinin gelmesiyle *ayığla-* meydana gelmiştir. İlginç bir şekilde *ayığla-* 'kötülemek' fiili KB'nin 685. beytinde de geçmektedir.¹ Dolayısıyla, KB'de hem *ayıñla-* hem de *ayığla-*'nın mevcut olduğu söylenebilir.

Eski Türkçede tanıklanmayan **ayıñ* kökü/gövdesine Türk dili tarihinde rastlanıyor: Krş. Codex Cumanicus: *ayıñçı* (< *ayıñ+çı) 'Verläumder, detractor' (Grønbech 1942: 33); Kırgızca: *ayıñ* '1. söylenti, dedikodu; 2. alay, küçümseme; 3. suç, kabahat'; *ayıñda-* (< ayıñ+da-) 'yermek, kötülemek, karalamak'; *ayıñdoo* (< ayıñ+doo) 'sövme, küfretmek, zem etme' (Yudahin 1985: 36).

O hâlde, *ayığla-* ile aynı anlama gelen ve KB'de sadece bir yerde tanıklanan *ayıñla-* şekli nasıl açıklanabilir? Eski Türkçedeki *ayığ* ve *ayıñ* birbirlerinin alternatifidir? Bu soruna ilgili tespitlerimizi paylaşmak istiyoruz.

Eski Türkçede *ayığ* aslı olarak kabul edilirse, /g/ > /η/ değişimi kabul edilecektir, ancak böyle bir değişim pek mümkün gözüküyor. Bunun örneğine rastlanılmamıştır. Eğer *ayıñ* aslı olarak kabul edilirse, o zaman /η/ > /g/ değişimi mümkün olabilir. Türk dili tarihinde /η/'nin /g/'ye doğru değiştiği örneklere rastlanmaktadır. Bununla ilgili örnekler için bk. Çağatay 1954: 15-30. Bu değişkenlik, Eski Türkçe içerisindeki ağız sızıntısıyla açıklanabilir. O hâlde, Eski

¹ K (28/7) ve F'de (60/1) *ayığlap*, V'de (37/6) ise *adığlayı* vardır.

Türkçenin yazı dilinde/ağızlarında ‘kötü, fena’ anlamına gelen *ayıg* ve **ayığ* şeklinde iki kelimenin mevcut olduğu düşünülebilir.

İkinci açıklama olarak /ɲ/’li *ayığ* şekli aslı olarak kabul edilebilir. İlk Türkçede aslı /ɲ/’ye sahip 26 kelimenin Türk dillerindeki durumunu inceleyen Stachowski, şöyle bir sonuca ulaşmıştır:

The possibility of the existence of the primary PTkc. *ɲ looks generally realistic. It appears to be the best solution to recurring sequences of reflexes like ɲ ~ n ~ g ~ j ~ ø. The main problem is the correlation of data from different languages, as in many other cases in the Turkic phonetic history. (2008: 390)

Stachowski’nin yukarıdaki tezine dayanarak *ayığ*’ın aslı olduğunu, *ayıg*’ın sonradan oluştuğunu düşünebiliriz, böylelikle aslı *ayığ*’ın KB’de tekrar ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak bu düşünceyi benimsediğimiz zaman kelimenin kökeni sorunu ortaya çıkacaktır. Kelimenin yapısı hakkında bir çalışma için bk. Uçar 2018: 67-83.

2. Tak

Kelime, sadece iki beyitte geçmektedir.

Beyitler şunlardır:

ilahi bilür sen bu acizlikim

sağar oğ açar men muğum hem *tağım* (Arat 1947: 391 [s. 53])

muğumka *tağımka* mağa ol yarar

bela kağgu tegse mini ol yular (Arat 1947: 4789 [s. 479])

Kelimenin mevcudiyeti konusunda 391. beyitte herhangi bir şüphe yoktur, ama 4789. beyitte kelimenin durumu yazmalarda farklıdır. F’deki (344/14) *muğumka tağımka*’nın yerinde K’de *muğu ma yağıma* (283/15) ve V’de *muğumka tağı ma* (135/29) vardır.

Arat’ın bu beyitte F’yi tercih etmesi isabetli olmuştur. KB dizininde kelime *tağ* maddesinde gösterilmiş ve kelimeye ‘müskül’ anlamı verilmiştir (Arat 1979: 418). Arat, 391. beyitte kelimeyi ‘müskül’ ile aktarmış (1959: 38), ama 4789. beyitte kelimeye tam olarak anlam vermemiştir (1959: 346).

Dankoff da Arat gibi 4789. beyti meâlen tercüme ettiği (1983: 196) için kelimeye hangi anlamı verdiğini bilmiyoruz.

Bu kelime hakkında dikkati çeken başka bir nokta daha var. “*Kutadgu Bilig’in Mısır Nüshasının Dizini Üzerine Notlar*” başlıklı makalede bu kelime hakkında şöyle bir açıklama yapılmıştır:

Bu sözcük için Arat çevirisinde dipnot bilgisi geçmektedir. (Arat, 1979: 479) KB dizininde sözcük madde başı olarak verilmemiştir. Sözcük; mütevazı, alçak gönüllü anlamındadır. 1. Xak. xı: ‘a humble, obsequious person’ is called *yaki*. (Clauson,1972:898) Çalışmada ise ayrı bir *yaki* sözcüğü madde başı olarak verilmiştir. (Eker, 2015:1145) Ayrıca bu sözcükteki harekelendirme ve morfolojisi de çok farklıdır. Esre bulunması gerekirken üstün bulunmaktadır. (Eker-Kök 2017: 98)

Buna göre, makalede 4789. beyitte Kahire yazmasındaki *yaki*’nın doğru okuyuş sunduğu iddia edilmekte ve DLT’deki ‘mütevazı’ anlamındaki *yaki*’nin bu beyit için uygun olduğu düşünülmektedir.

K’nin yazıcısı istinsah esnasında gövdeleri aynı olan *te* ve *ye* harflerinde noktalamanın yerini karıştırmıştır. Zaten K’nin yazıcısı mısrayı doğru anlayamamıştır. KB’de ‘mütevazı’

anlamındaki *yakı* hiçbir yerde geçmez. Makalede iddia edilen *yakı* okunuşu beytin anlamı bakımından da hiç uygun değildir. Arat'ın F'deki *taķımķa* tercihi oldukça isabetlidir.

O hâlde, Eski Türkçe *taķ* hakkında biraz açıklama yapılması gereklidir.

Clauson'un *taķ* hakkında verdiği bilgiler şöyledir:

taķ in the early period occurs only in association with *muņ* (buņ) 'sorrow, distress', but seems to mean something like 'need'. N.o.a.b.; the **taķ** which has various meanings in several modern languages cannot be satisfactorily connected with this word. See Doerfer II 860. Türkü VIII ff. Man. Chuas. 200, 251 (buņ): Uyg. VIII ff. Bud. PP 26, 1 (buņ): Xak. XI *muņ* ta:ğ 'wisdom tooth' Kaş. III 359 (buņ): KB 391 (buņ): Xwar. XIII tāqatı taķ 'his strength is exhausted' 'Ali 57 (perhaps belongs here); Osm. xv gerçi anıņ armagana taķı yok 'it is true that he has no need of gifts' TTS I 670. (1972: 463b)

Clauson, kelimenin 'dert, sıkıntı' ve 'ihtiyaç' anlamında olabileceğini, ama kelimenin modern Türk dillerindeki kalıntılarıyla ilgisinin olmadığını ifade etmiş ve Doerfer'in kaydına dikkat çekmiştir. Clauson, ayrıca *taķ* için Kaşgarî'nin kaydını da göstermiştir.

Clauson'un Doerfer'e dayanarak *taķ* hakkında verdiği bilgi doğru değildir, zira Doerfer'in Türkçeden Farsçaya geçtiğini düşündüğü kelime *tāķ* 'tek' anlamındadır ve Orta Türkçeye Orta Farsçadan geçmiştir (1965: 860 [s. 441]). Üstelik bu kelimenin KB'deki *taķ* ile anlam bakımından da herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Clauson, *taķ*'ın DLT'de bulunduğunu düşünmektedir. Kaşgarî, *muņ tağ* 'azı diş (=Arapça *zirsü'l-hulum*)' ibaresi için şu örnek cümleyi zikretmiştir: erke *muņ* tegir *tağ* seņirine yel tegir (DLT: 601-602). Dankoff-Kelly, cümleyi şöyle tercüme etmiştir: "Hardship may come upon a man (just as) the wind strikes the mountain peak - then it will leave him, just as the wind passes on, leaving the mountain peak as it was. (1984: 333). Örnek cümlede de görüldüğü üzere, Kaşgarî'nin verdiği *muņ tağ*'daki *tağ* KB'deki *taķ* ile hem seslik hem de anlam bakımından ilgili değildir. Aslında DLT'deki *muņ tağ*'daki *tağ*'ın kökeni de belli değildir.

Drevnetyurkskiy Slovar'da *muņ tağ* ile *muņ taķ* iki ayrı maddede gösterilmiştir. Kelime için Uygurca *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens* hikâyesinden ve KB'nin 4789. beytinden tanık zikredilmiş ve kelime 'ihtiyaç, gereksinim' anlamında düşünülmüştür (Nadelyayev vd. 1969: 350b).

Sözlüklerin verdiği bilgiye göre, *taķ* için 'sıkıntı, dert, müşkül' ve 'ihtiyaç' gibi birbiriyle çok fazla bağlantısı olmayan iki anlam gösterilmiştir. Kelimenin şimdiye kadar tespit edilen tanıklarına tekrar baktığımızda kelimenin 'ihtiyaç' anlamının mevcudiyetinin biraz şüpheli olduğu söylenebilir.

Xwāstwānīfi'in Londra yazmasında *taķ* iki yerde geçmektedir ve kelimenin sonundaki ünsüz *qaf* ile yazılmıştır. Krş. *muņumuz taķımız* tegip (238-239, 289). *Xwāstwānīfi*'in erken dönemdeki neşrinin yapan Le Coq, *taķ* kelimesini Osmanlı Türkçesindeki *taķmaķ* fiiliyle ilişkilendirmiş ve kelimeye 'attachments' anlamını vermiştir (1911: 293, 295, 304). Radloff, haklı olarak ona itiraz etmiş ve *taķ*'ın bu anlamının metnin bağlamına uygun olmadığını, kelimenin muhtemelen 'Beschwerden, Not' [ihtiyaç] anlamında olabileceğini düşünmüştür (1911: 883-884). Daha sonraki neşirlerde kelimenin 'sıkıntı, dert' anlamı uygun görülmüştür. Asmussen, cümleyi "our grief and our distress appeared (fell upon (us))" (1965: 197); Clauson, "because distress or compulsion (?) affected us" (1972: 347a) ve Clark ise, "by our worries and our stress affecting us" (2013: 91-92) şeklinde tercüme etmiştir. Görüldüğü üzere, *Xwāstwānīfi*'te *taķ* ve *muņ* birbirine yakın olarak anlamlandırılmıştır.

Uygurca *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens* hikâyesinde *taķ* yine *muņ* ile beraber kullanılmıştır: ne *muņ taķ* boldı kim. Hamilton, cümleyi "nasıl bir felaket geldi başımıza" şeklinde çevirmiş ve cümle hakkında yaptığı açıklamada *taķ*'ın daha önce iddia edildiği gibi 'ihtiyaç, zorunluluk, gereklilik' gibi anlamlarına başka yerde rastlanmadığını vurgulamıştır.

(1998: açık. XXVI.1 [s. 105]) Aslında, daha önce Pelliot, Radloff'a dayanarak, bu metinde *Xwāstwānīft*'te olduğu gibi *taḳ*'ın 'besoins' [ihtiyaç] anlamında olabileceğini düşünmüştür (1914: 241). Hamilton, Radloff'un görüşündeki şüphesini dile getirmiştir.

Clauson'un 'sıkıntı, dert, müşkül' anlamları yanında bir de 'ihtiyaç' anlamını zikretmesinin nedeni kelime hakkında erken dönemde Radloff ve Pelliot'un ileri sürdüğü 'ihtiyaç' anlamlandırmasının tesiri altında kalmasıdır. Hem *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens* hikâyesinde hem de *Xwāstwānīft*'te *taḳ* kelimesi tek başına değil, *muḡ* ile beraber kullanılmıştır. Aynı durum KB için de geçerlidir. KB'deki iki beyitte de *taḳ* kelimesi *muḡ* ile beraber kullanılmıştır. Kelimenin *muḡ* ile beraber kullanım sahasına çıkması *taḳ*'ın anlamının *muḡ*'a yakın olabileceğini düşündürmektedir.

Diğer taraftan, *taḳ*'ın *muḡ* olmadan kullanıldığı bir yer Harezmi Türkçesinde geçmektedir. Ali'nin *Kıssa-ı Yusuf*'unda geçen cümle şöyledir: kardeşlerim cāfāsından ṭāḳatım *taḳ* (Berlin nüshası, 8r12). Clauson, buradaki *taḳ*'ın KB'deki *taḳ* ile aynı olabileceğini tahmin ediyor. Aslında Clauson metindeki *taḳ*'ı Brockelmann gibi (1917: 57) 'bitkin, bitap' anlamında düşünmüştür. Metindeki *taḳ*'ın KB'deki *taḳ* ile aynı olduğu söylenemez, zira bu anlamın KB'deki beyitlerle ilgisi gözükmemektedir.

Clauson'un *taḳ*'ın anlamları arasında 'ihtiyaç' anlamını da zikretmesinin başka bir nedeni de *Tarama Sözlüğü*'ndeki kayıt olmalıdır. *Tarama Sözlüğü*'nde ihtiyaç anlamında gösterilen bir *taḳ* vardır:

Gerçi anın armağana *taḳı* (طاقى) yok

Rāygān bahşāyişi in'āmı çok (TS: 3702)²

Tarama Sözlüğü'ndeki tanıklara anlam verilirken çoğu zaman tahmin yürütülmüş, kelimenin tarihi dönemlerdeki bağlantıları dikkate alınmamıştır. Bu da sözlükteki maddelerin anlamı konusunda ihtiyatlı olunmasını gerektirmektedir. Sözlükteki *taḳ*'ın geçtiği Kemal Ümmî divanının belirtilen yazmasını kontrol etme imkânımız olmadı. Ancak tanığa verilen anlam beytin bağlamı bakımından mümkün gibi gözükmektedir. Bu anlamda, kelimenin başka yerde rastlanılmaması *taḳ*+ı şeklindeki izahı ve *taḳ* 'ihtiyaç' anlamını biraz şüpheli kılıyor. Belki de metindeki *taḳı* edatıdır. Krş. *taḳı* '1. geline verilen armağan; 2. güveye verilen armağan; düğüne gelenlerin getirdikleri armağan' (DS: 3807a-b). Bu konuda şimdilik kesin bir şey söylenemiyor.

Hüseyin Kazım Kadri, *takati tak olmak*'ın 'sabır ve tahammülü tükenmek' (1943: 390a) deyimini kaydetmiştir. Ayrıca, Türkiye Türkçesindeki *canına tak etmek* 'dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak' deyimini de mevcuttur. Bu deyimlerdeki *taḳ* sözünün burada dikkati çektiğimiz kelimeyle ilgili olup olmadığı konusunda şimdilik kesin bir şey söyleyemiyoruz.

Sonuç

KB'deki *ayıḡla-* ve *taḳ* hakkında kısaca şunlar söylenebilir:

1. KB'de *ayıḡla-* fiili sadece 4463. beyitte geçmektedir. Fiilin anlamı Eski Türkçe *ayıḡla-* 'aşağılamak, kötülemek' ile aynı olmalıdır. Fiilin kökü Eski Türkçedeki *ayıḡ* 'kötü, fena' ile aynı anlama gelen ve şimdiye kadar tanıklanmayan **ayıḡ* tabanıdır. Bu *ayıḡ*'ın Eski Türkçedeki *ayıḡ*'ın aslı şekli olması muhtemeldir. Belki de *ayıḡ* kökü Eski Türkçenin ağızlarından bir kalıntıdır.

² Tanığın tarandığı yazma hakkında şöyle bir bilgi verilmiştir: "XV. yüzyıl şairlerinden Karamanlı Kemal Ümmî'nin divanıdır. Millet kitaplığının Ali Emiri bölümünde 53 numara ile kayıtlı bulunan yazma nüsha taranmıştır. Tarayan Türkçe öğretmenlerinden İhsan Mahvi Balgır'dır." (TS: XLVI)

2. *tağ* kelimesi Eski Türkçenin Mani çevresi metinlerinden itibaren tanıklanmaktadır. Kelimenin *muğ* ile beraber kullanım sahasına çıktığı görülmektedir. KB'de *tağ* 'dert, sıkıntı' anlamındadır. Kelimenin 'ihtiyaç' şeklindeki anlamlandırılması şüphelidir.

Kısaltmalar

bk. = bakınız; **DLT** = Dîvânü Lugatî't-Türk; **DS** = Derleme Sözlüğü; **F** = Yusuf Has Hacib 2015a; **K** = Üşenmez-Uçar 2014; **KB** = Kutadgu Bilig; **krş.** = karşılaştırınız; **TS** = Tarama Sözlüğü; **V** = Yusuf Has Hacib 2015b.

Kaynakça

- ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ARAT, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. (İndeksi Neşre Haz. K. ERASLAN vd.), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ASMUSSEN, J. P. (1965). *Xwāstwānīft, Studies in Manichaeism*, Copenhagen: Munksgaard.
- BROCKELMANN, C. (1917). *'Alī's Qişsa'i Jūsuf, der alteste Vorläufer der osmanischen Literatur*. Abhandlungen der königlich preußischen Akademie der Wissenschaften, Berlin.
- CLARK, L. (2013). *Uygur Manichaean Texts, Volume II, Liturgical Texts: Texts, Translations, Commentary*. Turnhout: Brepols Publishers.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- ÇAĞATAY, S. (1954). Türkçede η~ğ Sesine Dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 15-30.
- DANKOFF, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): a Turko-Islamic Mirror for Princes*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- DANKOFF, R.; KELLY J. (1984). *Mahmut el-Kāşarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvān Luğāt at-Türk)*. Part II, Harvard: Harvard University Press.
- DOERFER, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit, Band II, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- EKER, Ö.; KÖK A. (2017). Kutadgu Bilig'in Mısır Nüshasının Dizini Üzerine Notlar. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 1/1, s. 85-116.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a functional approach to the lexicon*. Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- GRÖNBECH, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch: Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. København: Einar Munksgaard.
- HAMILTON, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası: Kalyānaṃkara ve Pāpaṃkara*. (çev. E. KORKUT; İ. BİRKAN, İ.), İstanbul: Simurg.
- Hüseyin Kazım Kadri (1943). *Türk Lûgatî, İştikakî ve Edebi Lûgatleri*. C. III, İstanbul: Maarif Matbaası.

LE COQ, von A. (1911). Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-Huang, Being a Confession-Prayer of the Manichæan Auditores. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, s. 277-314.

NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: Institut Yazıkoznaniya. Akademiya Nauk SSSR.

PELLIOT, P. (1914). La version ouigoure de l'histoire des princes Kalyāṇamkara et Pāpaṇkara. *T'oung Pao*. 15/2: s. 225-272.

RADLOFF, W. (1911). Nachträge zum Chuastuanit (Chuastuanvt), dem Bussgebete der Manichäer (Hörer). *Izvestiya Imperatorskoy Akademiy Nauk' [Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg]*. 6/12-18, s. 867-896.

RÖHRBORN, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung, I: Verben, Band 1: ab- äzüglä-, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

RÖHRBORN, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II: Nomina, Pronomina, Partikeln, Band 2: aš-äzüük, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

STACHOWSKI, M. (2008). Some Thoughts on the Proto-Turkic Palato-Velar Nasal. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 18: 375-392.

TEZCAN, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 178: s. 23-78.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). 12 Cilt, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

UÇAR, E. (2018). Bilge Kagan (Doğu 41) Yazıtındaki NİnTYn İbaresini Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 2/1: s. 67-83.

ÜŞENMEZ, E.; E. UÇAR (2014). *İslamî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Kahire Nüshası (Tıpkıbasım)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1995). 8 Cilt, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YUDAHİN, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar*. 1 Kinga: A-K, Frunze: Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovyetskoy Entsiklopedii.

Yusuf Has Hâcib (2015a). *Kutadgu Bilig B Fergana Nüshası (Taşkent Davlat Şarkşünaslik İnstituti Huzurideği Abu Rayhan Beruniy Namli Şark Kolyazmaları Merkezi 1809. nr.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yusuf Has Hâcib (2015b). *Kutadgu Bilig A Viyana Nüshası (Wien, ÖNB, Cod. A. F. 13)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.